

Zofia Kuźniewska

Opieka szpitalna w nadwiślańskiej części ziemi dobrzyńskiej do XVIII w.

Społeczeństwo. Edukacja. Język 4, 73-80

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OPIEKA SZPITALNA W NADWIŚLAŃSKIEJ CZĘŚCI ZIEMI DOBRZYŃSKIEJ DO XVIII W.

Hospital care in Dobrzyń area until the eighteenth century

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie historii opieki Kościoła na Ziemi Dobrzyńskiej do XIX. Dla wszystkich ubogich zakładano szpitale, gdzie otrzymywali oni pomoc i opiekę. Na tym terenie było dziewięć szpitali w następujących miejscowościach: Bobrowniki, Ciechocin, Chełmica Wielka, Dobrzejewice, Nowogród, Ostrowite, Szpetal, Zaduszniaki, Złotoria. Wszystkie te szpitale znajdowały się pod opieką duchowieństwa.

Słowa kluczowe: Dobrzyńska Ziemia, duchowieństwo, szpital, Kościół

Abstract

The purpose of the following article is to present the history of the charity care of Church in Dobrzyń area until the XIX century. There were then hospitals built for the poor, where the needy received care and assistance. In the region there were 9 hospitals located in the following places: Bobrowniki, Ciechocin, Chełmica Wielka, Dobrzejewice, Nowogród, Ostrowite, Szpetal, Zaduszniaki, Złotoria. All hospitals remained under the guardianship of the clergy.

Keywords: Dobrzyń area, clergy, hospital, Church

1. Wstęp

W badaniu życia społeczeństw cywilizowanych nie można uciec od pytania, czy i jak starano się przychodzić z pomocą ludziom słabym, chorym, biednym czy starym. Służyły temu, oprócz różnych form pomocy indywidualnej, niesionej przez osoby cywilne, także różne formy pomocy zorganizowanej. Były to instytucje zwane najczęściej szpitalami i przytułkami.

Jak wyglądała opieka charytatywna w czasach starożytnych cywilizacji z kręgu basenu Morza Śródziemnego, a więc w kulturze greckiej i rzymskiej? W świecie starożytnej Grecji istniały już pierwsze szpitale, jeśli można tej nazwy użyć. Już wtedy grecka opieka medyczna była związana z religią, ponieważ wśród wielu greckich bogów, jeden z nich to Eskulap, którego od VI p. n. e. uważano za boga uzdrowiciela. Na cześć tego boga budowano świątynie zwane *asklepieia*, w których nie tylko oddawano boską cześć Eskulapowi, ale umieszczano w nich ludzi chorych, którym udzielano pomocy medycznej [Musiał, 1997, s. 57]. Jeśli chodzi o sposób leczenia, pomoc ta nie była jednak zawsze skuteczna. Opiekę nad chorymi sprawowała służba świątynna tzw. *neokoroi*, niewolnicy lub osoby wolne, ale biedne. Szpitale greckie były budowane w miejscach, które miały być wybrane przez bogów, a więc były to tereny, które wyróżniały się pięknym pod względem krajobrazowym terenem

z lasami czy czystymi strumieniami. Wierzono, że tylko w takich wyjątkowych miejscach chorzy mogli odzyskiwać zdrowie [Musiał, 1997, s.57-60].

Podobnie działo się na terenach imperium rzymskiego. Szpitale, które tu istniały, zwane były *valeudinaria*, co dosłownie znaczyło szpital. Były one jednak bardziej przeznaczone dla rannych żołnierzy czy gladiatorów niż dla zwykłych ludzi [Brzeziński (red.), 2014].

A jak wyglądała opieka charytatywna w świecie chrześcijańskim?. Naturalnie Kościół jako taki mógł organizować instytucje opiekuńcze dopiero, kiedy mógł swobodnie działać. Sytuacja chrześcijan zmieniła się po edykcje mediolańskim w 313 r. Chrześcijanie, którzy zawsze zajmowali się dobroczynnością, mogli od tej pory przejąć również i istniejące szpitale, czy organizować nowe.

Pierwsze szpitale powstawały już w starożytności chrześcijańskiej, jako instytucje kościelne. Prawdziwy rozwój szpitalnictwa nastąpił dopiero w epoce średniowiecza, gdy, zwłaszcza w miastach, zaczęły powstawać prepozytury szpitalne, mające nie tylko sam przytułek, ale często kościół, czy kaplicę, ze specjalnym uposażeniem, z kapłanem, zwanym często prepozytem, odpowiedzialnym także za opiekę duchową nad podopiecznymi. Według dekretu reformacyjnego soboru Trydenckiego, należało przytułek dla ubogich zakładać przy każdej parafii [Majewski, 2003, s. 210-211].

Wydaje się zasadne pytanie, jaka była różnica między dobroczynnością pogańską a chrześcijańską? W świecie pogańskim nie interesowano się takim pojęciem jak miłosierdzie wobec drugiego człowieka, lecz kierowano się wówczas cechą hojności – *liberalitas*, zaś chrześcijanie kierowali się pojęciem *misericordia* i *caritas* [Geremek, 1989, s. 22].

Chrześcijanie zakładali miejsca zwane *diakoniami* i *szpitalami*, jeszcze przed wielkimi soborami. Tu opiekę sprawowali diakoni, stąd też nazwy tych miejsc *diaconiae*, *matriculae* i *rogae*. Takie miejsca powstawały zarówno w miastach jak i na wsiach. Tu diakoni świadczyli każdą pomoc najbardziej potrzebującym. Dla tych zaś, którzy nie mogli sami przybyć do tych miejsc, posiłki były zanoszone do ich domów przez diakonów [Marczewski, 1997, s. 218].

Przytulki zakładano przy świątyniach i były one dzielone według świadczonych potrzeb, dlatego niektóre z nich nazywano *xenodochia* – dla podróżujących, *brechotropia* – dla niemowląt, *orphanotropia* – dla osieroconych dzieci, *nosocomia* – dla chorych dorosłych, *ptochotropia* – dla biednych i wreszcie *hospitium*, *hospitale* co znaczy schronisko dla gości oraz wyrażenie z francuskiego *hôpital*, czyli dokładnie szpital, lecznica [Surdacki, 1992, s. 160-161; Longosz, 1997]. Szpitale dla najbiedniejszych zwały się: *hospitale pauperum*, *domus pro pauperibus*, *xenodochium pauperum*, *xenodochium pro pauperibus*. [Surdacki, 1992; Longosz, 1997].

Ówczesne szpitale pełniły różne funkcje. Często budowano je przy ważnych szlakach komunikacyjnych. Tam schronienie otrzymywali podróżni. Szpitale przeznaczone dla ubogich i chorych były fundowane przede wszystkim przez biskupów, możnych i duchowieństwo parafialne [Grotowski, 1910]. Takie szpitale zazwyczaj były budowane przy kościołach [Karpinski, 1983, s. 245].

Ówczesne szpitale nie spełniały swej funkcji tak jak obecnie, czyli lecznicy, lecz przede wszystkim udzielano w nich schronienia wszystkim, którzy nic nie posiadali, a więc żebrakom, niechcianym przez swe rodziny starcom, osieroconym dzieciom, ubogim kobietom w ciąży oraz chorych bez względu na rodzaj choroby. Leczeniem zajmowano się tylko w niektórych szpitalach [Litak, 1998, s. 13], naturalnie nie można tu mówić o prawdziwym leczeniu, ponieważ to były zaledwie początki udzielania pomocy medycznej.

Niektóre szpitale, zwłaszcza w miastach, zatrudniały do pomocy przy chorych: kucharki, woźnice oraz innych służących. W niektórych szpitalach codzienne życie pensjonariuszy i ich opiekunów, toczyło się według ustalonego regulaminu [Drabina, 1991, s. 78].

Szpitaly nie były zbyt dobrze wyposażone. Znajdowały się w nich jedynie najbardziej podstawowe sprzęty, jak łóżka, stoły, piece, czasem szpizarnia. Należy pamiętać, że były to instytucje charytatywne i swoje istnienie zawdzięczały swym fundatorom. Niektóre szpitale posiadały uposażenie, którym były np. ogrody, czasem inne grunty, niekiedy żywy inwentarz. Gromadzono także zapasy żywności [Gajda, 1969, s. 35].

W ramach artykułu, chcemy odpowiedzieć na pytanie jak wyglądała opieka charytatywna na terenach nadwiślańskiej części ziemi dobrzyńskiej? Najdawniejsze wiadomości możemy znaleźć w źródłach kościelnych. Mamy tu na myśli najstarsze zapisy lustracji parafii. Pod względem kościelnym większość tego terytorium należała do diecezji płockiej. Ponieważ podział na parafie był stosowany także w administracji państwowej, dlatego mówiąc o pomocy charytatywnej w tej części ziemi dobrzyńskiej, korzystamy z zapisów o stanie parafii, szukając wiadomości o tym, czy tam interesowano się biednymi.

2. Parafie ziemi dobrzyńskiej

Pod względem administracji kościelnej, parafie ziemi dobrzyńskiej należały do diecezji płockiej. Dopiero później dwie parafie, w Szpetalu i Bobrownikach, zostały włączone do diecezji wrocławskiej. Stało się to w następstwie sporu pomiędzy biskupami z Wrocławka i Płocka, zakończonemu ostatecznie za czasów biskupów: wrocławskiego Gerwarda (1300-1323) i Płockiego Floriana (1318-1333). Wyrok polubowny wydany w 1321 r. przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Janisława (?-1341) i biskupa poznańskiego Domarada (?-1324) był dla diecezji wrocławskiej korzystny. Potwierdzone to zostało w 1327 r. przez Stolicę Apostolską [Librowski, 1964a, 1964b].

Później także parafie Nowogród, Ciechocin i Dobrzejewice z filią w Złotorii zostały włączone do diecezji we Wrocławku. Stało się to z powodu okoliczności, że biskupi z Wrocławka posiadali w ziemi dobrzyńskiej kompleks dóbr położonych nad rzeką Drwęcą. Rozciągały się one w wyżej wspomnianych parafiach. W następstwie porozumień pomiędzy biskupami z Płocka i Wrocławka, parafie te zostały przyznane diecezji wrocławskiej, co potwierdziła Stolica Apostolska bullą *Ex injuncto nobis desuper* dnia 5 października 1639 r. [Confirmatio dismembrationis quatuor, 1889, s. 23-25; Kujawski, 2000, s. 24.]. Z tych parafii utworzono dekanat [Kumor, 1969-1971; Żebrowski, 1971, s. 17]. W tych parafiach znajdowały się przytułki, czyli szpitale z przeznaczeniem dla najuboższych.

3. Opieka szpitalna

Pierwsza z omawianych w artykule miejscowość to Bobrowniki. Było to miasto królewskie. Brakuje najwcześniejszych wiadomości o szpitalu ulokowanym w tym mieście. Na pewno taki był, lecz najwcześniejsze o nim informacje pochodzą dopiero z 1584 r. Zachowała się o tym szpitalu bardzo krótka wiadomość, dotycząca jego zniszczenia przez pożar w 1640 r. Po odbudowaniu szpitala, zamieszkało w nim czterech ubogich. Na swe utrzymanie posiadali trzy ogrody i dodatkowo zbierali jałmużnę. Prowizorem tego szpitala, czyli jego opiekunem był wójt Bobrownik Marcin Wietrzychowski. Do zadań takiego opiekuna należało zajmowanie się wszystkimi żebrakami, bez względu na wiek i płeć, a więc musiał troszczyć się o ich najważniejsze rzeczy do przetrwania. Jednak prowizorzy nie zawsze solidnie wypełniali swe obowiązki, choćby w przypadku prowizora w szpitalu w Bobrownikach. Tu prowizor zupełnie zaniedbał swe obowiązki wobec ubogich, więc ci musieli sobie radzić sami¹. Następną zacho-

¹ Archiwum Diecezjalne we Wrocławku, Akta biskupów kujawsko-pomorskich, ADW1, ABKP. *Visitatio ecclesiarum parochialium in archidiaconatu Vladislaviensis (jussu Mathiae Lubinski, episcopi Kujaviensis et Pomeraniae), per admodum reverendum dominum Sebastianum Grotkowski, i. u. d. archidia-*

wana informacja z 1711 r. podaje, że szpital znajdował się przy budynku organisty. Budynek opisywany był już wtedy jako stary, ze słomianym dachem. Mieszkało w nim wtedy dwóch żebraków, którzy utrzymywali się z jałmużny, choć dodatkowo posiadali jeszcze ogród². Informacja z 1711 r. była ostatnią na temat szpitala w Bobrownikach.

Ciechocin jeszcze w XVIII w. zwano miastem. Pierwszych zapisów wizytacyjnych o tej miejscowości należało szukać w aktach diecezji płockiej. Dowiadujemy się, że za czasów biskupa Wojciecha Baranowskiego znajdował się tu przytułek, w którym mieszkało pięciu żebraków. Był to rok 1584³.

Kolejne informacje o szpitalu w tym mieście, pojawiają się dopiero w 1640 r., kiedy Ciechocin należał już do diecezji wrocławskiej. Budynek szpitalny znajdował się w pobliżu pałacu biskupów. Były tam dwie komory, w których mieszkało sześciu ubogich, dwóch starców i cztery wdowy. Utrzymywali się z jałmużny otrzymanej z pałacu biskupiego i od proboszcza. Wizytator zapisał, że ubodzy posiadali dawniej na swe dodatkowe utrzymanie trzy krowy, ale podczas przeprowadzanej wizytacji zwierząt tych już nie było⁴.

Podczas kolejnych wizytacji w 1711 r. i w 1725 r. podawano bardzo krótkie wiadomości o przytułku. Wiadomo tylko, że był i posiadał, jako utrzymanie ogród. Nie wiadomo czy szpital zamieszkiwali jacyś ubodzy⁵.

Dokładniejsze opisy szpitala ciechocińskiego pochodzą z 1766 r. i 1816 r. Opis z 1766 r. podaje, że szpital znajdował się na gruncie należącym do dóbr biskupich. Z opisu wynika, że był to już kolejny budynek szpitalny. Żyło tu siedmiu żebraków. Wyjątkowo wizytator podał w tym przypadku imiona i nazwiska ubogich: Wojciech Karczewski z żoną, Maciej Wesołowski z żoną, oraz wdowy: Ewa Bednarska, Jadwiga Piotrowa i Agnieszka zwana niewidoma. Wszyscy ci ubodzy utrzymywali się z jałmużny⁶.

W 1779 r. podano, że szpital tamtejszy był już bardzo zniszczony, ale mieszkali jeszcze w nim ubodzy. Wizytator podał, że dawniej szpital ten został wystawiony przez biskupów wrocławskich z przeznaczeniem dla ubogich, aby ci posługiwali także w pobliskim kościele parafialnym⁷.

Z informacji z 1816 r. dowiadujemy się, że szpital był mały z czterema izbami i już bardzo zniszczony. Nie wiadomo, kiedy był wystawiony. Dawniej dom ten był podzielony pomiędzy miejscowym nauczycielem a ubogimi. Nauczyciel zajmował jedną izbę, druga

conum Vladislaviensem in anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo nono et aliis [1639-1647], successive facta et expedita, Wiz. 13(74), s. 807-875. Wiz. 13(74), s. 818-819.

² ADW1, ABKP. *Visitatio ecclesiarum parochialium in archidiaconatu Vladislaviensi, sub felici regimine ill[ust]r[iss]imi et r[evere]ndissimi d[omi]ni Constantini Feliciani Szaniawski, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopi Vladislavien[s]i et Pomeraniae, per per[i]ll[ust]rem Joannem Stanislaum Borzyslawski, archidiaconum Vladislaviensem in anno D[omi]ni millesimo septingentesimo undecimo [1711] expedita*, Wiz. 14(75), k. 286v.

³ Archiwum Diecezjalne w Płocku, *Wizytacja z czasów biskupa Baranowskiego*, s. 308-308v.

⁴ ADW1, ABKP, Wiz. 13(74), s. 855.

⁵ ADW1, ABKP. Wiz. 14(75), k. 287-290; ADW1, ABKP. *Visitatio ecclesiar[um] ex mandato ill[ustr]iss[im]i mi Christophori Szembek, episcopi Cuj[aviens]i et POM[eraniae], per r. d. Paulum Gostomski, anno 1725 expedita*, Wiz. 19(80), k. 112v-113.

⁶ ADW1, ABKP. *Visitationes trium in dioecesi Wladislaviensis decanatum Nieschoviensis, Slużewiensis, Bobrovnicensis, ex commisso Illustrissimi, Excellentissimi et Reverendissimi Domini Domini Antonii Casimiri in Ostrow Ostrowski, Dei et Apostolica Sedis gratia episcopi Vladislaviensis et Pomeraniae per Perillustrem et Reverendissimum Dominum Franciscum Xaverium a Witoszyn et Grochowalsk Grochowalski, UID ecclesiarum Cathedralis Wladislaviensis canonicum, collegiatarum Uniejoviensis archidiaconum, Volboriensis Decanum, officialem Petricowiensem, anno Domini 1766 expedita*, Wiz. 26(84), s. 218.

⁷ ADW1, ABKP. *Visitatio Generalis decanatus Bobrovnicensis sub felici regimine Illustrissimi, Excellentissimi et Reverendissimi Domini Josephi Rybiński, episcopi Wladislaviensis et Pomeraniae, per Perillustrem Reverendissimum Mathiam Nałęcz, decanum Cathedralem Vladislaviensem, anno Domini 1779 expedita*, Wiz. 37, k. 9v.

była przeznaczona dla uczących się dzieci, pozostałe dwie izby były zajęte przez ubogich, do których należało zajmowanie się kościołem parafialnym. Sytuacja zmieniła się, gdy władze pruskie zabrały majątek kościelny. Nowy właściciel, miejscowy szlachcic, zaczął domagać się o zwrócenie mu dwóch izb szpitalnych, gdyż budynek szpitalny po zmianach znalazł się na gruncie dworskim. Władze pruskie zabrały szpitalowi ogrody (nie podano jednak ile ich było), które oddano organiście i kościelnemu⁸.

Następna miejscowość, w której istniał szpital to Dobrzejewice⁹. Pierwsza informacja o istnieniu tego szpitala pochodzi z 1640 r. Nie wiadomo jak wyglądał. Mieszkały tam cztery, stare, ubogie osoby, jedna kobieta i trzech mężczyzn. Z powodu braku uposażenia, żebracy utrzymywali się z jałmużny¹⁰.

W 1711 r. podano, że za szpital służył mały domek, ale nie podano czy był zamieszkały przez ubogich¹¹. Dokładniejszy opis tego szpitala pochodzi dopiero z 1766 r. Był to drewniany, bardzo stary budynek, jak pisał wizytator właściwie nienadający się do zamieszkania. Mimo takich warunków mieszkała tam od 26 lat stara kobieta o imieniu Marianna, która zajmowała się sprzątniem w świątyni parafialnej. Byli jeszcze inni ubodzy, ale nie mieszkali w przytułku, lecz u niektórych parafian. Wszyscy żebracy utrzymywali się z jałmużny. Wcześniej szpital posiadał ziemię, którą nadał ubogim na utrzymanie biskup wrocławski Krzysztof Szembek. Ziemia została jednak zabrana przez miejscowego proboszcza¹².

Nowy szpital w Dobrzejewicach był budowany w 1778 r. przez proboszcza parafii dobrzejewickiej Mikołaja Trepkowskiego, ale budowy nie dokończono, ponieważ zabrakło funduszy. Niewykończony budynek zaniedbano do tego stopnia, że z czasem zniszczył i nikt w nim nie zdążył zamieszkać¹³.

Kolejna interesująca nas miejscowość to Nowogród, należący pierwotnie do komesa Boguszy, który w swym testamencie zapisał ją Kościołowi. Od 1258 r. wieś przeszła w posiadanie biskupów wrocławskich¹⁴. Szpitala, jako takiego nie było tu nigdy. Pierwsza wiadomość o miejscowych żebrakach pochodzi dopiero z 1766 r. Wizytator podał imiona i nazwiska ubogich, a byli to: Jakub Godliński z żoną Anastazją, dwie ubogie panny Marianna i Katarzyna oraz stara wdowa Jadwiga. Z powodu braku szpitala ubodzy mieszkali w małych domkach, które nie były nazywane szpitalami. Z powodu braku uposażenia utrzymywali się z jałmużny¹⁵. Podczas wizytacji w 1778 r. ponownie zapisano informacje tylko o małym domku, który wybudował dla ubogich rektor parafii Jan Leśniowski, lecz nie był to szpital. Nic o ubogich z tego czasu nie wiadomo¹⁶.

Szpetał (Dolny) to kolejna interesująca nas miejscowość, znajdująca się na opisanym terenie. Znajduje się po prawej stronie Wisły, po przeciwnej stronie Włocławka [Librowski, 1964, s. 32].

Zdaje się, że przy przeprawie przez rzekę Wisłę najpierw powstał przytułek (bądź też gościniec) dla podróżujących. Według Józefa Nowackiego mogło to stać się już za czasów Bolesława Krzywoustego. Przejściowo mogli zarządzać nim zakonnicy benedyktyni, którzy

⁸ ADWł, ABKP. *Wizytacja dekanatu niezawskiego w 1816 roku*, Wiz. 80(539), k. 6v.

⁹ ADWł, Dok. 18 (Kłobia, 30 VI 1252). Kazimierz, książę łęczycki i kujawski sprzedał wieś Dobrzejewice biskupowi wrocławskiemu.

¹⁰ ADWł, ABKP. Wiz. 13(74), s. 862.

¹¹ ADWł, ABKP. Wiz. 14(75), k. 293v.

¹² ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), s. 225.

¹³ ADWł, ABKP. *Visitatio Decanalıs Ecclesiarum decanatus Bobrovnicensis juxta methodum in dispositione pastoralı datam per Illustrem Admodum Reverendum Dominum Franciscum Machniewski, decanum Bobrovnicensem, parochum Ciechocinensem expedita. Anno Domini 1778, diebus mensis novembris*, Wiz. 28, k. 28.

¹⁴ ADWł, Dok. 26 (Lubanie, 20 III 1258) dotyczy testamentu Boguszy.

¹⁵ ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), s. 209.

¹⁶ ADWł, ABKP. Wiz. 28, k. 7-8v.

za patrona obrali św. Gotarda. Wybór tego świętego za patrona mógł pochodzić stąd, że właśnie za Bolesława Krzywoustego jego kult był szerzony w Polsce [Nowacki, 1934]. Istnienie tego przytułku dało nawet nazwę temu miejscu. Jego wyglądu i działalności, z braku źródeł, nie znamy. Zapewne powstał tu także kościół pod patronatem tego świętego, a przy nim parafia.

Parafią szpetalską zajmowali się więc zakonnicy, najpierw benedyktyni, a później cystersi, którzy dostali nawet specjalne uposażenie od komesa Boguszy Mieczysławowica z około 1228 r. mającego rozliczne dobra w ziemi dobrzyńskiej. O tym, że przejęli oni nie tylko kościół, ale także tamtejszy szpital, świadczy, że na swojej pieczęci używali określenia – *abbatia hospitalitatis sancti Gothardi* – opactwo szpitalne św. Gotarda [Szacherska, 1960, s. 12-13]. Jednakże cystersi nie utrzymali się w Szpetalu. Jedną z przyczyn mógł być zawód spowodowany niespełnioną nadzieją, że oni dostaną resztę posiadłości komesa Boguszy w ziemi dobrzyńskiej. Ten jednak w testamencie przekazał swoje dobra żonie Ludmile, z tym, że miała ona potem przekazać je na cele religijne¹⁷ i większość z tego otrzymali potem biskupi wrocławscy [Szacherska, 1960, s. 91] a wtedy biskupem wrocławskim był Woliimir (1253-1274). Jeszcze większy powód stanowiła tragiczna sytuacja ziemi dobrzyńskiej spowodowana najazdami Litwinów z 1223 r., potem najazdy krzyżaków, tak iż ostatecznie w 1358 r. opactwo cysterskie św. Gotarda w Szpetalu przestało istnieć [Szacherska, 1960, s. 91-94].

Po odejściu zakonników parafią opiekowali się wikariusze katedry wrocławskiej. Sama miejscowość była podzielona na dwie części, jedna nad samym brzegiem rzeki znajdująca się pod zarządem duchowieństwa wrocławskiego, zaś druga część należała do rodziny szlacheckiej Chodowskich, którzy byli innowiercami [Chodyński, 1912, s. 130-131].

Pierwsza nieco dokładniejsza informacja o ubogich w Szpetalu pochodzi z 1599 r. Brakowało szpitala jako takiego, choć było tu wtedy pięciu ubogich, żyjących z jałmużny, a schronienia udzielali im parafianie [Visitatio ecclesiarum harum quatuor, 1901, s. 213].

Wikariusze wrocławscy nie bardzo dbali o tę parafię, która nie dawała wystarczającego dochodu [Chodyński, 1912, s. 130-131], nie dbali też o przytułek dla ubogich. W 1639 r. wizytator upomniął zarządcę parafii Jana, aby odbudował szpital dla ubogich, czego ten nie dokonał, ponieważ zmarł¹⁸. Dopiero w 1725 r. podczas wizytacji zanotowano, że chociaż nie było szpitala, to za schronienie ubogim służyły cztery małe domki, które na ten cel przeznaczył ówczesny proboszcz Szpetala. W dwóch domkach mieszkali komornicy, a w kolejnych ubodzy. Nie wiadomo, z czego się oni utrzymywali, ale zapewne z jałmużny, ponieważ nigdy nie było tu zapisanego uposażenia dla ubogich. W 1766 r. wspomniano o żebraku Wojciechu, który z żoną mieszkał w ziemiance i utrzymywał się z jałmużny¹⁹. W 1778 r. rektor parafii wybudował mały domek przeznaczając go dla ubogich. W zamian za mieszkanie ubodzy mieli usługiwać w kościele parafialnym²⁰.

W 1639 r. wizytator upomniął zarządcę parafii szpetalskiej Jana, aby odbudował szpital dla ubogich, czego ten nie dokonał²¹. Dopiero w 1725 r. podczas wizytacji zanotowano, że chociaż nie było szpitala, to za schronienie ubogim służyły cztery, małe domki, które na ten cel przeznaczył proboszcz Szpetala. W dwóch domkach mieszkali komornicy, a w kolejnych ubodzy. Nie wiadomo, z czego się utrzymywali, ale zapewne z jałmużny, ponieważ nigdy nie było tu zapisanych dóbr dla ubogich. W 1766 r. wspomniano o żebraku Wojciechu, który z żoną mieszkał w ziemiance i utrzymywał się z jałmużny²². W 1778 r. rektor parafii

¹⁷ ADWł., Dok 26. Testament Bogusz z 20III 1258 r. wystawiony w Lubaniu.

¹⁸ ADWł., ABKP. 13(74), s. 837.

¹⁹ ADWł., ABKP. Wiz. 26(84), s. 198.

²⁰ ADWł., ABKP. Wiz. 28, k. 13-14.

²¹ ADWł., ABKP. 13(74), s. 837.

²² ADWł., ABKP. Wiz. 26(84), s. 198.

wybudował mały domek przeznaczając go dla ubogich. W zamian za mieszkanie ubodzy mieli usługiwać w kościele parafialnym²³.

Parafia w Zadusznikach powstała przed 1358 r. Została ona wyodrębniona z parafii szpetalskiej jeszcze za czasów przebywania tu zakonu cysterskiego. Przy lustracjach tej parafii nie wspomniano o istnieniu szpitala, być może go nie było. Dopiero w 1766 r. wizytator podał, że choć szpitala nie było, to istniał mały domek parafialny przeznaczony dla żebraków. Żyło wtedy dwoje ubogich: jeden stary mężczyzna i stara wdowa. Za mieszkanie w tym domku służyli w miejscowym kościele parafialnym. Utrzymywali się z jałmużny²⁴. To była jedyna informacja na temat opieki nad ubogimi w tej parafii.

O ewentualnych przytułkach w parafii Chełmica i Ostrowite, protokoły wizytacyjne nie wspominają. Prawdopodobnie tam ich nie było.

4. Podsumowanie

Podsumowując należy stwierdzić, że opieka charytatywna w nadwiślańskiej części ziemi dobrzyńskiej do początków XVIII w. nie przedstawiała się najlepiej. Z zachowanych informacji o szpitalach, widać, że wizytatorzy nie podawali szczegółowych wiadomości na ich temat. Wynika to z różnych powodów, a najczęściej ze zwykłego niedbalstwa. Przeglądając wizytacje kanoniczne, bardzo często natrafiamy w różnych latach na te same, powtarzające się opisy całych parafii, bez dodawania nowych informacji, stąd wniosek, że praktycznie nie sprawdzano stanu parafii. Wizytatorzy po prostu przepisywali te same, wcześniejsze wizytacje, dodając jedynie nową datę. Drugim powodem nienotowania dokładniejszych wiadomości o szpitalach był brak bliższego zainteresowania przytułkami, których nie traktowano, jako instytucje ważne, choć nie było to regułą. Przy lustracjach większych parafii, szczególnie w ośrodkach miejskich, wizytatorzy poświęcali bowiem więcej uwagi przytułkom.

BIBLIOGRAFIA

- Brzeziński Tadeusz (red.). 2014. *Historia medycyny*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Chodyński Stanisław. 1912. *Wikariusze katedry wrocławskiej*. Wrocław: brak wydawnictwa.
- “Confirmatio dismembrationis quatuor ecclesiarum parochialium a dioecesis Plocensis et unionis ad dioecesis Wladislaviensem”. 1889. *Monumenta historica dioeceseos Wladislaviensis*, tom 8.
- Drabina Jan. 1991. *Życie codzienne w miastach śląskich XIV i XV wieku*. Opole: Instytut Śląski.
- Gajda Zdzisław. 1969. *Jacek Augustyn Łopacki. Studium z dziejów kultury medycznej w Krakowie w XVIII w.* Wrocław – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Geremek Bronisław. 1989. *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*. Warszawa: Czytelnik.
- Grotowski Żelisław. 1910. *Rozwój instytucji dobroczynnych w Warszawie*. Warszawa: brak wydawnictwa.
- Karpiński Andrzej. 1983. *Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Kujawski Witold. 2000. „Zarys dziejów diecezji wrocławskiej”. *Diecezja wrocławska*.
- Kumor Bolesław. 1969-1971. „Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, tom 18-23 (nadbitka).
- Librowski Stanisław. 1964a. „Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej, t. 1. Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* tom. 8.

²³ ADWł, ABKP. Wiz. 28, k. 13-14.

²⁴ ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), s. 204.

- Librowski Stanisław. 1964b. „Wizytacje diecezji włocławskiej, cz. 1”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* tom 8.
- Litak Stanisław. 1998. Szpitale w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka. W *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, red. Maria Dąbrowska, Jerzy Kruppe. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Etnologii i Archeologii PAN
- Longosz Stanisław. 1997. „Ksenodochium-hospicjum wczesnochrześcijańskie (nazwa, geneza, rozwój regionalny, struktura i organizacja)”, *Vox Patrum*, tom 32-33.
- Majewski Dariusz. 2003. „Stan szpitalnictwa parafialnego w diecezji płockiej na przełomie XVI i XVII wieku na podstawie wizytacji biskupa Wojciecha Baranowskiego”. *Studia płockie*. tom XXXI.
- Marczewski Marek. 1997. „Posługa charytatywna diakona w Kościele pierwszych wieków”, *Vox Patrum*, tom 32-33.
- Musiał Danuta. 1997. „Asklepiejony jako ośrodki opieki nad chorymi w starożytności”. *Vox Patrum*, tom 32-33.
- Nowacki Józef. 1934. *Opactwo św. Gotarda w Szpetalu pod Włocławkiem zakonu cysterskiego (ok. 1228-1358)*. Gniezno: brak wydawnictwa.
- Surdacki Marian. 1992. *Opieka społeczna w Wielkopolsce zachodniej w XVII i XVIII wieku*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Szacherska Stella Maria. 1960. *Opactwo cysterskie w Szpetalu, a misja pruska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- „Visitatio ecclesiarum harum quatuor (quae sequuntur)”. 1901. *Monumenta historica dioeceseos Wladislaviensis*, tom 21.
- Żebrowski Tadeusz. 1971. *Zarys dziejów diecezji płockiej*. Płock: Wydawnictwo Diecezjalne.